

Človek
a jeho
jazyk /3

Inšpirácie
profesora
Jána Horeckého

Editorka
MÁRIA ŠIMKOVÁ

VEDA,
vydavateľstvo SAV
Bratislava 2015

OBSAH

Adriana Ferenčíková: Otvorenie	9
Pozdravy a spomienky na J. Horeckého	
Petr Sgall – Jarmila Panevová – Eva Hajičová: Pozdravný list z Ústavu formálnej a aplikovanej lingvistiky Matematicko-fyzikálnej fakulty Univerzity Karlovej v Prahe	12
Slavomír Ondrejovič: Niekoľko zastavení s profesorom Jánom Horeckým	14
Všeobecná jazykoveda	
Juraj Dolník: Jazykový znak ako kultúrna jednotka	20
Jan Kořenský: Hra jako sémiotický koncept	26
Katarína Dudová: Jazyk a myslenie v koncepcii Jána Horeckého z pohľadu kognitívnej lingvistiky	32
František Čermák: Centrum a periférie ešte jednou	42
Ján Findra: Funkčný pohľad profesora Horeckého na jazyk	53
Juraj Vaňko: Jazykové funkcie v koncepcii Jána Horeckého	58
Ján Sabol – Július Zimmermann: Vlnková analýza tranzientov a ich interpretácia metódou generatívnej fonológie	64
Iveta Bónová: Horeckého generatívny opis fonologického systému spisovnej slovenčiny	73
Miloslav Vondráček: Slovnědruhovú klasifikace	78
Jaromír Krško: Profesor Horecký a jeho vklad do rozvoja slovenskej onomastiky	92
Jana Wachtarzyková: Podoby synergie a samoregulácie v jazyku a v slovenskej jazykovede včera a dnes	99
Dušan Teplan: Poznámky k prostredníctvu (Horecký, Benjamin, Deleuze)	110
Klasická filológia	
Ján Taraba: Ars grammatica v diele Marca Terentia Varrona	118
Eudmila Buzássyová: Fonológia latinčiny Jána Horeckého	127
Tomáš Hamar: Latinské adjektíva charakterizujúce slovo <i>tep</i> v diele Caelia Aureliana a v modernej lekárskej terminológii	138
Martin Pukanec: K sémantike latinského <i>bonus, duenos</i>	148
Eudmila Ozábalová: Poznámky k Hruškovcovmu jazyku v jeho latinskej barokovej autobiografii Vita Samuelis Hruscowitz	154
	162
Jazyk – etnicita – kultúra	
Viktor Krupa: Proces revitalizácie polynézskych jazykov. Príklad maorijského jazyka z Nového Zélandu	164
Ivor Ripka: O niektorých problémoch prevodu textov z cyriliky do latinky	170

† Světlá Čmejrková: Identita mluvčích v různých komunikačných situáciach: komunikační styly	175
Oľga Orgoňová – Alena Bohunická: Lingvokultúrny aspekt politického diskurzu na Slovensku	188
Jana Hoffmannová: Úřední (administrativní) čeština pod vlivem evropské integrace	198
Pavol Odaloš: Literárne vlastné mená v diele Martina Kukučina	206
Jana Pekarovičová: Profesor Ján Horecký a Studia Academica Slovaca	213

Sociálne determinanty spisovného a národného jazyka – sociolingvistické aspekty komunikácie

Ján Bosák: Stratifikácia slovenčiny podľa profesora Horeckého	224
Gabriela Múcsková: Status jazyka z hľadiska jazykového plánovania v podmienkach slovenskej jazykovej situácie	238
Tomáš Bánik: K sociolingvistickým otázkam bežne hovoreného jazyka na strednom Slovensku	249
Daniela Slančová – Terézia Slančová: Sociálna inštitúcia – komunikačný register – šport	254
Kvetoslava Musilová: Vztah mladé slovenské generace k některým aspektům česko-slovenských jazykových kontaktů	264
Jana Skladaná: Ján Horecký a jazyková kultúra	274
Edita Hornáčková Klapicová: Je internetová komunikácia nástrojom na zveladenie či ohrozenie jazyka?	280
Ludmila Liptáková: Jazykoveda a lingvodidaktika	290

Kontrastívny výskum

Ada Böhmerová: Udomácnení hostia? Nahliadnutie do prítomnosti anglicizmov a dynamiky ich vplyvu na jazykové roviny súčasnej slovenčiny	302
Miroslava Gavurová: Problematika prekladu lingvistických špecifik v eseji G. Orwella <i>Politics and English Language</i>	314
Tatiana Grigorjanová: Dynamické procesy v slovnej zásobe súčasnej ruštiny a slovenčiny	329
Marta Vojteková: Používanie predložiek <i>do</i> a <i>k</i> v slovanských jazykoch	339
Patrik Mitter: Slovenské zloženiny a ich české sémantické ekvivalenty	349
Katarína Gajdošová: Odraz kontaktu češtiny a slovenčiny v biografických rozprávaniach politických väzňov	355

Semiotika – systém/štruktúra – gramatika – sémantika

Ladislav Drozdík: Agreement in the Arabic non-finite relative clauses	370
Anna Rácová: Čas a aspekt v bengálčine	384
Anna Marićová: Viacvýznamovosť slovesných predponových homoným v slovenčine a srbčine	395
Hristo Kyuchukov: Why Roma children from Slovakia do not know Slovak verb tenses	404

Eva Tibenská: Neaktívne špecifikácie subjektového participanta sémantickej štruktúry vety	412
Miroslava Avramovová: Tehotné slová. Adjektíva označujúce oplodnenú ženu (samicu) v lexikografickom spracovaní	424
Slávka Tomaščíková: Naratívne stratégie v televíznych správach	437
Marie Hádková: Sémiotika ve službách aplikované lingvistiky?	445
Slovotvorba – morfematika – morfológia	
Martin Ološtiak: Ján Horecký a onomaziológia	456
Hana Gladkova: Centrum a periferie kategórie deminutivnosti (Co ukázala sonda do paralelního korpusu)	471
Adriana Ferenčíková: Geografický pohľad na niektoré názvy rastlín odvođené od názvov zvierat	487
Jana Marie Tušková: K deklinačným typům českých oikonym	495
Anna Makišová: O nových pomenovaniach v dvoch geneticky príbuzných jazykoch	510
Slavka Oriňáková – František Šimon – Ján Genči: K morfematickej analýze latinských substantívnych a adjektívnych kompozít	516
František Štícha: <i>Predikační</i> , nebo <i>predikativní</i> ? O konkurencii adjektiv zakončených na <i>-ační</i> a <i>-ativní</i> v úzu současné standardní psané češtiny	521
Mira Nábělková: <i>Trojuhelníkový – trojuhelníkovitý, košel'ový – košel'ovitý,</i> <i>citrónový – citrónovitý...</i> Jedna z typizačných výziev Slovníka súčasného slovenského jazyka pri spracúvaní prídavných mien	529
Martina Ivanová: Epistemická modalita a evidencialita v slovenčine	551
Božena Bednaříková: O lexikální morfologii	566
Aktuálne problémy terminológie a terminografie	
Jana Levická: Horeckého terminológia vo svetle súčasnej terminologickej teórie a praxe	572
Ľubomír Rendár: O nových termínoch v slovenskej fonetike	584
Mária Bujalková: Pojmové systémy v lekárskej terminológii	596
Viera Wambach: Chemická nomenklatúra – včera, dnes a zajtra	605
Korpusová lingvistika	
Zdeňka Hladká: Korpus soukromé korespondence: zkušenosti a perspektivy	616
Věra Schmiedtová: Český jazyk v období totality 1948 – 1989	621

Status jazyka z hľadiska jazykového plánovania v podmienkach slovenskej jazykovej situácie

GABRIELA MÚCSKOVÁ

Katedra slovenského jazyka, Filozofická fakulta
Univerzita Komenského, Bratislava

STATUS OF LANGUAGE FROM THE LANGUAGE PLANNING POINT OF VIEW WITHIN CONDITIONS OF THE SLOVAK LANGUAGE SITUATION

Key words: language planning, status of language, status planning, history of the Slovak standard language, history, politics

The paper is based on the established specification of the term language status in the theory of language planning and on the possible forms of language status that are the results of the language situation and language policy. These theoretical premises are then applied to the development of the linguistic situation on the today's territory of Slovakia as it existed since the 18th century up to the present. Subsequently, the status of the Slovak language (its historical cultural form, as well as its historical and its present standard variety) is analysed within a concrete historical, social and linguistic situation, as well as the status of other languages used in this area. The aim of the paper is to point out the mutual interconnectedness of the inner history of the standard language with the development of the linguistic situation and the political history that determine the linguistic policy and the status of languages.

1. Jazykové plánovanie

V odbornej lingvistickej literatúre nachádzame viaceré definície jazykového plánovania. Z tých, s ktorými sme sa stretli v zahraničnej a domácej literatúre, uvádzame aspoň niektoré. Brian Weinstein považuje jazykové plánovanie za „vládou podmienenú, podporovanú, dlhodobú a vedomú snahu zmeniť fungovanie jazyka v spoločnosti v záujme vyriešenia nejakých komunikačných problémov“ (Weinstein, 1980, s. 56 – citované podľa Wardhaugh, 1992, s. 346). Juraj Dolník, najmä z hľadiska slovenskej situácie, uvádza, že „jazykové plánovanie sa chápe ako zámerná regulačná činnosť v oblasti jazyka, ktorú realizuje štát prostredníctvom svojich inštitúcií, organizácií alebo isté autoritatívne subjekty“ (Dolník, 1999, s. 219) a František Čermák charakterizuje jazykové plánovanie ako „dlhodobé oficiálne snahy štátu ap. prosazujúci v jednotlivých smerech predtým formulovanou jazykovou politikou“ (Čermák, 2001, s. 251).

Definíciu, ktorá postihuje všetky tri zložky jazykového plánovania, uvádzajú Robert Kaplan a Richard Baldauf (1997): „(Jazykové plánovanie) je vedomá snaha ovplyvňo-

¹ Príspevok vznikol s podporou grantového projektu VEGA 2/0138/08.

vať funkciu, štruktúru alebo osvojovanie si jazyka alebo variety v rámci jazykového spoločenstva.“

Predmetom teórie jazykového plánovania ako osobitnej sociolingvistickej disciplíny je skúmanie aspektov fungovania, stratifikácie a vývinu jazyka vyplývajúcich z historicko-kultúrneho a politického pozadia, v ktorom jazyk existuje a ktoré určuje jeho funkcie prislúchajúce spisovnej (nadréčovej a kultúrnej) variete národného jazyka – predovšetkým funkciu identifikačnú (reprezentatívnu) a integračnú.

Jazykové plánovanie je, na rozdiel od vnútorného vývoja jazyka, zámerné, vedomé a politicky podmienené. Politika zameraná na postavenie a kultúrnu situáciu jazykového spoločenstva realizuje svoje ciele aj ovplyvňovaním jeho jazyka – určovaním sfér jeho používania, regulovaním vnútornej podoby a ovplyvňovaním jeho osvojovania prostredníctvom vzdelávacích subjektov. Na základe toho rozlišujeme v jazykovom plánovaní zameranie na:

- ovplyvňovanie postavenia a fungovania jazyka voči inému jazyku v jednom politickom celku, a teda aj ovplyvňovanie práv tých, ktorí tieto jazyky používajú (problematika úradného, väčšinového, menšinového jazyka a pod.), alebo ovplyvňovanie postavenia niektorej (regionálnej alebo sociálnej) variety voči iným varietám národného jazyka a jej výber za základ budúcej prestížnej, spisovnej variety v procese standardizácie = **ovplyvňovanie (plánovanie) statusu jazyka (status planning)**;
- ovplyvňovanie vnútornej podoby jazyka – jeho štruktúry, lexikálnych, gramatických alebo slovtvorných jednotiek prostredníctvom jazykovej preskripcie = **ovplyvňovanie (plánovanie) stavby jazyka (corpus planning)**;
- ovplyvňovanie možnosti a spôsobu osvojovania si daného jazyka, resp. vzdelávania sa v tomto jazyku, čo je (spolu s existenciou tlače a komunikáciou v oficiálnom styku) jedným zo základných predpokladov rozširovania jeho uplatnenia = **ovplyvňovanie osvojovania jazyka (acquisition planning)**.

V našom príspevku sa chceme zamerať na otázku plánovania, resp. ovplyvňovania **statusu** jazyka a pokúsime sa o prehľad vývinu postavenia a fungovania slovenského (kultúrneho a spisovného) jazyka, ako aj iných jazykov používaných na území dnešného Slovenska v súvislosti so zámerným a vedomým politickým pôsobením na ich fungovanie na pozadí vývinu jazykovej a spoločenskej situácie.

2. Status jazyka

S problematikou ovplyvňovania statusu jazyka sa väčšinou stretávame tam, kde jazykovú situáciu² tvorí viacero jazykov a variet a status jednotlivých jazykov sa odvíja od spoločenského postavenia ich nositeľov, resp. od ich početnosti a ekonomického vplyvu v politickom celku. Zmeny, ktoré sa v jeho postavení udiali počas dlhšieho historického vývinu, priamo súvisia s funkciami, ktoré tento jazyk plnil v jazykovom spoločenstve (jazyk administratívy, tlače, literárny jazyk, náboženský jazyk a pod.). Tieto jazykové

² Pod pojmom jazyková situácia rozumieme množinu jazykov a variet, ktoré koexistujú a vzájomne na seba vplývajú na území vymedzenom nelingvistiky (porov. Encyklopédia jazykovedy, 1993, s. 205).

funkcie sa môžu meniť na základe spontánneho vývoja spoločnosti alebo na základe oficiálnych rozhodnutí, ktoré vychádzajú z politických zámerov, dohovorov alebo naplánovaných zmien.

Napriek tomu, že formy vedomého, zámerného ovplyvňovania postavenia jazyka sú v reálnych jazykových situáciách v rôznych krajinách sveta veľmi rôznorodé, môžeme (podľa Cobarrubias, 1983) vyčleniť štyri formy ideológií, ktoré podmieňujú oficiálne rozhodovanie v rámci jazykového plánovania:

- jazyková asimilácia – presadzovanie dominantného, spravidla väčšinového jazyka na úkor ostatných jazykov;
- jazykový pluralizmus – akceptovanie viacerých jazykov etník v rôznych formách vymedzenia ich fungovania;
- vernakularizácia – obnovenie pôvodného, domáceho jazyka a jeho prijatie za oficiálny jazyk;
- internacionalizácia – prijatie nepôvodného jazyka ako oficiálneho jazyka alebo jazyka vzdelávania, obchodu a pod.

V dôsledku uplatňovania politickej ideológie v rámci jazykového plánovania môže postavenie (právny status) jazyka s ohľadom na jazykové spoločenstvo nadobudnúť niekoľko možných foriem (podľa Kloss, 1968 – citované podľa Wardhaugh, 1992, s. 348; Cobarrubias, 1983):

- **Status jediného oficiálneho jazyka na celom území štátu**, ktorý sa používa v komunikácii s úradmi, v školstve a v administratíve. Status takéhoto jazyka môže byť oficiálne deklarovaný v právnych dokumentoch štátu alebo je ako jediný oficiálny jazyk akceptovaný na základe dlhšieho spoločenského a ekonomického vývinu a praxe bez výslovného deklarovania (napr. francúzština vo Francúzsku, angličtina vo Veľkej Británii alebo v USA).
- **Status jedného z dvoch (alebo viacerých) oficiálnych jazykov na území štátu** – ide o „ďalší oficiálny jazyk“ rovnocenný s iným úradným jazykom, používaný v oficiálnej komunikácii na najvyššej úrovni (napr. angličtina a francúzština v Kanade).
- **Status regionálne obmedzeného úradného jazyka** – uplatňovaný v štátoch s istým počtom etnických menšín, ktoré majú zákonom dané právo používať svoj materinský jazyk v oficiálnom styku na istom vymedzenom území. V týchto oblastiach ide často o prirodzené bilingválne prostredie (bieloruština v Ruskej federácii).
- **Status podporovaného jazyka bez statusu úradného jazyka** – ide prevažne tiež o jazyky menšín, avšak bez právne deklarovanej možnosti fungovania v úradnom styku. Takýto jazyk je podporovaný oficiálnymi autoritami, používa sa v školách, v regionálnej tlači, miestnych verejných zariadeniach, v kultúrnych inštitúciách a pod. (napr. španielčina v USA).
- **Status tolerovaného jazyka**, ktorý nie je podporovaný verejnými autoritami, organizáciami alebo vládou, ale nie je ani obmedzovaný. Jeho existencia je len evidovaná bez zvláštnej pozornosti zo strany oficiálnej štátnej správy (napr. jazyky súčasných imigrantov v strednej a západnej Európe).
- **Status obmedzovaného alebo zakázaného jazyka**, ktorého používanie môže byť predmetom oficiálnych sankcií alebo reštrikcií. Nesmie sa používať na verejnosti,

v školách či v tlači a pod. V reálnej situácii môže mať reštrikcia rôznu mieru: od oficiálneho zákazu vládou s následnými sankciami cez spoločensky diskriminovaný postoj k používaniu tohto jazyka zo strany ostatného obyvateľstva až po zákaz jeho používania v niektorých verejných sférach komunikácie alebo odrádzanie od jeho používania (napr. baskičtina v Španielsku počas Frankovho režimu).

V sociolingvistickej literatúre pri jednotlivých typoch statusu jazyka nachádzame príklady z rôznych jazykových situácií často z pomerne vzdialených krajín a v našom prostredí pomerne neznámych jazykových situácií. Ak sa však pozrieme na historický vývoj jazykovej situácie na území Slovenska, môžeme sa pokúsiť aplikovať klasifikáciu jazykov podľa politicko-právneho statusu na postavenie a fungovanie jazykov používaných na našom území najmä v neskorších obdobiach našich dejín.

Jazyky používané na území Slovenska nemali v minulosti vždy oficiálne vymedzené funkcie, v ktorých mohli alebo mali fungovať, a zároveň zovšeobecňujúce charakteristiky jednotlivých foriem politicko-právneho statusu jazyka sa vzťahujú prevažne na jazykové situácie v súčasnom a nedávnom období a nedajú sa vždy jednoznačne a bez modifikácií aplikovať na staršie historické obdobia a jazyky v starších politických celkoch. Priradenie vymedzeného statusu jazykom používaným na dnešnom území Slovenska si vyžaduje istú mieru zovšeobecňovania a zjednodušenia. Prehľad jazykov používaných na území Slovenska s rôznym statusom v jednotlivých historických obdobiach a obdobiach vývinu spisovnej slovenčiny podávame v tabuľke, v ktorej sa na pozadí historicko-politických udalostí a vývinu ideológií naznačuje úzka súvislosť medzi postavením jazyka a politickou ideológiou, a fakt, že sa status nejakého jazyka môže v krátkej dobe radikálne zmeniť, túto súvislosť len dokazuje.

V záhlaví tabuľky uvádzame už tradične zaužívanú periodizáciu dejín spisovnej slovenčiny (porov. Pauliny, 1983; Krajčovič – Žigo, 2002) a tiež základné historické medziny, ktoré zásadne ovplyvnili postavenie jednotlivých jazykov na území Slovenska.

3. Status slovenského (spisovného) jazyka a jazykov používaných na dnešnom území Slovenska

Jazykové plánovanie sa stalo súčasťou formovania moderných národov, preto sa v našom príspevku nebudeme zaoberať obdobím pred 18. storočím. Domnievame sa totiž, že pohľad na jazykovú situáciu v starších obdobiach musí brať do úvahy odlišné kultúrne a spoločenské podmienky a absenciu súčasného chápania národnej identity a vlastného spisovného jazyka (ktorý je nevyhnutným predpokladom získania statusu úradného jazyka) ako etnosignifikatívneho (národnoreprezentatívneho) fenoménu, ktorý je „základným stmelujúcim činiteľom“ (Blanár – Jóna – Ružička, 1974, s. 8) pri formovaní novodobého národa.

Práve koniec 18. storočia bol obdobím, keď „formovanie slovenskej národnosti ... prechádza na Slovensku do svojej ostatnej fázy. Proti predchádzajúcemu obdobiu, keď sa slovenské národnostné vedomie prejavovalo iba náhodne a sporadicky, podkladá sa existencia slovenskej národnosti v 18. storočí aj vedeckou argumentáciou v historických prácach (Ján Baltazár Magin, Juraj Papánek, Juraj Sklenár, Samuel Timon), ekono-

Status jazykov v podmienkach slovenskej jazykovej situácie (vymedzenej na území dnešného Slovenska)

Periodizácia dejín spisovnej slovenčiny	1787 – 1843	1843 – 1852	1852 – 1863	1863 – 1918	1918 – 1940	1945 – 1991	od r. 1991
	Bernolákovské obdobie	Štúrovske obdobie	Reformné obdobie	Matičné a martínske obdobie	Medzivojnové obdobie	Povojnové a obdobie ČSFR	Súčasnité obdobie
Medzníky štátoprávneho usporiadania	do r. 1848/49	1849 – 1859	1859 – 1867	1867 – 1918	1918 – 1938	1945 – 1989	1989 – 1993
	Uhorsko v Habsburskej monarchii	Viedenský centralizmus		Rakúsko-Uhorsko	ČSR Slov. štát	ČSSR	ČSFR Slovenská republika
Jediný (ceľozmenný) úradný jazyk	latínčina	nemčina	maďarčina		slovenčina	slovenčina	slovenčina
Ďalší úradný jazyk	nemčina (1784 – 1790) maďarčina (od r. 1805)	maďarčina	nemčina		(čeština) –	(čeština)	
Menší-nový jazyk	čeština kultúrna slovenčina	čeština staroslovenčina	čeština reformovaná slovenčina		nemčina		maďarčina rusinčina ukrajinjčina
	berňolákovčina	bemolákovčina	šturóvčina		rusinčina a ukrajinjčina	maďarčina (od 1948) rusinčina a ukrajinjčina	romčina nemčina čeština iné
Jazyk podporovaný častočne uplatňovaný v kultúrnej oblasti, príp. vo vzdelávaní bez statusu menšinového jazyk	jidiš			reformovaná slovenčina čeština			
	rusinčina	rusinčina (ukrajinjčina) jidiš	romčina	rusinčina a ukrajinjčina jidiš romčina	maďarčina romčina jidiš	Romčina	
Jazyk tolerovaný bez podpory zo strany politickej moci, používaný v súkromnej komunikácii	romčina	romčina				nemč. (1950)	
Jazyk obmedzovaný alebo zakázaný	(romčina)			(menšinové jazyky v štátnej správe a školstve)	jidiš	nemčina	

mickým a politickým úsilím (F. A. Kollár, J. Bencúr, Samuel Tešedík, Daniel Lehocký), kultúrnymi, organizačnými a publikačnými snahami (Ondrej Plachý) atď.“ (Pauliny, 1983, s. 161). A práve v tomto období sa objavujú prvé snahy o zostavenie pravidiel písania v slovenskom jazyku, odklon od pravopisu a jazyka biblickej češtiny a širšie uplatňovanie slovenčiny ako materinského jazyka v pastorácii a vzdelávaní v duchu osvietenských ideí a jozefínskych reforiem (porov. Vytýjalová, 1992). Výsledkom týchto snáh bolo zostavenie prvého reprezentatívneho kodifikačného diela bernolákovcov a v prvej polovici 19. storočia, v podmienkach silnejúcich národnostných problémov i v atmosfére diskusie o vnútornej podobe slovenčiny – o presadzovaní jej osobitosti alebo o ústupe smerom k češtine – aj kodifikácia štúrovská. Jazykovú situáciu v posledných rokoch existencie samostatného mnohonárodnostného Uhorska poznamenal vrcholiaci národnouvedomovací proces zo strany iných etník žijúcich v Uhorsku a silnejúce maďarizačné snahy. Tieto tendencie boli súčasťou všeobecných snáh o formovanie moderných národov v Európe a v rámci Uhorska boli poznačené konfliktom osvietenskej politiky panovníckeho dvora a konzervatívnej uhorskej šľachty. Oficiálnym jazykom, ktorý sa používal vo vyšších štátnych a cirkevných inštitúciách, bola stále latinčina a popri nej, v záujme pružnejšej administratívy centralizovaného štátu, zavádza v roku 1784 Jozef II. ako úradný jazyk v Uhorsku aj nemčinu, ktorá sa začala povinne vyučovať aj na školách. Odpor, ktorý toto rozhodnutie vyvolalo zo strany uhorskej šľachty, viedol k znovuzavedeniu latinčiny po smrti Jozefa II. Zároveň sa začína presadzovať maďarský jazyk, najskôr v školách a v sneme, v roku 1805 ako oficiálny jazyk a v súlade s novým chápaním maďarského národa aj ako „národný jazyk“ celého Uhorska vrátane nemaďarských oblastí (Pauliny, 1983, s. 138 – 139).

Popri týchto tlakoch sa slovenčina ani v jednej zo svojich administratívnych, kultúrnych a náboženských variet, akými boli kultúrna slovenčina používaná najmä v miestnej administratívnej spisbe a v anonymnej tvorbe (ibid.), bernolákovčina používaná časťou katolíckeho duchovenstva a v dielach členov Slovenského učeného tovarišstva a štúrovčina, napriek vyšším cieľom štúrovcov, uplatňovaná najmä v oblasti umeleckej literatúry a v cirkevnej sfére u časti evanjelikov, nepresadila medzi príslušníkmi slovenského národa ako jednotný integrujúci a celospoločenský jazyk s vyšším oficiálnym statusom. V časti evanjelického duchovenstva a v domácej tvorbe ešte pretrváva aj používanie biblickej češtiny. Karpatský variant nemčiny sa v nižšej administratívnej spisbe na miestnej úrovni používa ešte v oblastiach s väčším počtom nemeckého obyvateľstva pochádzajúceho zo starších nemeckých kolonizácií. Ďalšími jazykmi používanými na našom území boli: jazyk židovského obyvateľstva, rusínčina a rómčina. Židovské obyvateľstvo až židovským patentom Jozefa II. v roku 1782 získalo zrovnoprávnenie s ostatným obyvateľstvom, možnosť mať vlastné školy a stavať synagógy, cintoríny a kúpele. V období osvietenstva sa Židia snažili orientovať na európsku modernú kultúru, najmä nemeckú vrátane nemeckého jazyka, a len časť Židov – chasidi – sa dorozumievali v jazyku jidiš a boli od ostatnej spoločnosti viac izolovaní ako iné židovské komunity (Hradská, 2002, s. 27). Rusínčina bola obmedzená na sféru súkromnej komunikácie Rusínov, ktorí nemali vrstvu mešťanov, remeselníkov ani obchodníkov. Túto etnickú menšinu tvorili chovatelia dobytky a roľníci a malá časť duchovenstva (Haraksim, 2002, s. 30 – 31). Podobne rómčina bola jazykom používaným len v súkromnej komunikácii

medzi príslušníkmi rómskeho etnika. V súvislosti s napätím medzi rómskym a miestnym nerómskym obyvateľstvom už Mária Terézia vydala 4 edikty v záujme asimilácie Rómov. Keďže si uvedomovala, že jedným z hlavných diferenciačných znakov je aj ich jazyk, nariadila, že Rómovia nesmú používať svoj jazyk, ale jazyk národa, na území ktorého žijú. Preto by sme mohli povedať, že v tomto období mal jazyk Rómov status obmedzovaného jazyka, hoci tieto nariadenia sa v praxi neujali (porov. Rácová, 2002, s. 21 – 22).

Po porážke Uhorska v roku 1849 sa politická moc v habsburskej monarchii sústreďuje v rukách viedenského cisárskeho dvora a obdobie až do roku 1859 je poznačené tzv. neoabsolutizmom v čase pôsobenia ministra vnútra Alexandra Bacha. Vývoj jazykovej situácie a postavenia národnosti a ich jazykov v Uhorsku je vystavený silnej germanizácii napriek tomu, že v ústave prijatej v marci roku 1849 bola deklarovaná rovnoprávnosť národov a jazykov a sloboda tlačového prejavu (Krajčovič – Žigo, 2002, s. 188). Nemčina sa stáva celoúzemným oficiálnym jazykom a jazykom vyššieho vzdelávania. V školstve sa popri nemčine a maďarčine uplatňuje najmä v ľudových školách a na niektorých stredných školách ako vyučovací jazyk čeština alebo upravená čeština, tzv. staroslovenčina Jána Kollára a Andreja Radlinského, ktorá sa však neuplatňovala v iných oblastiach komunikácie. Čeština sa dostáva i do oficiálnej komunikácie so slovenským obyvateľstvom na úradoch a súdoch (Tibenský, 1971, s. 505). V záujme posilnenia postavenia slovenčiny dochádza k zjednoteniu rôznych foriem spisovnej slovenčiny používaných v rôznych kultúrnych a konfesionálnych prostrediach. Zreformovaná štúrovska slovenčina (1852) po páde Bachovho absolutizmu nahrádza v školstve staroslovenčinu a stáva sa jazykom viacerých periodík.

Po páde Bachovho absolutizmu sa Októbrovým diplomom (1860) posilňuje postavenie maďarskej šľachty a oficiálnym a vyučovacím jazykom na Slovensku sa opäť stáva maďarčina. Diplomatiecké snahy o samosprávne postavenie Slovenska, zrovnoprávnenie slovenského národa a zavedenie slovenčiny do štátnej správy, justície a školstva neboli akceptované ani v Pešti, ani vo Viedni a z veľkého komplexu požiadaviek zakotvených v Memorande slovenského národa sa realizuje len malá časť. Vznikajú tri slovenské gymnáziá a v roku 1863 Matica slovenská, ktorá mala prispieť k rozšíreniu, ustáleniu a zdokonaleniu kodifikácie spisovnej slovenčiny (Krajčovič – Žigo, 2002 s. 198 – 199). Z ďalších jazykov na území Slovenska k istým zmenám dochádza v postavení rusínskeho jazyka a etnika. Po roku 1849 sa oživuje rusínske národné obrozenie, ktorého snahy mali viac nábožensko-kultúrny ráz a boli zamerané na organizovanie literárnej a osvetovej činnosti, zakladanie spolkov a riešenie otázky spisovného jazyka (Haraksim, 2002, s. 32).

Po Rakúsko-Uhorskom vyrovnaní v roku 1867 sa politická moc v uhorskej časti dostáva späť do rúk maďarskej šľachty, buržoázie a statkárov, vyhrocuje sa idea jednotného maďarského národného štátu a výrazne sa zosilňuje maďarizačný tlak. V roku 1868 bol formálne prijatý národnostný zákon zaručujúci národné školy a organizácie, no napriek tomu nebol etnikám žijúcim v Uhorsku priznaný status národa alebo národnosti a mali sa asimilovať s maďarským národom. V roku 1874 boli zatvorené slovenské gymnáziá a o rok neskôr i Matica slovenská. Zákony z roku 1907 znamenali likvidáciu štátnych škôl s nemaďarským vyučovacím jazykom a vyvrcholenie asimi-

lačnej politiky. V ťažkej národnej situácii sa znovu objavujú pokusy o zblížovanie slovenčiny s češtinou.

Politické zmeny po 1. svetovej vojne znamenali v prípade statusu jazykov zásadný obrat. Vo vzťahu slovenčiny a maďarčiny dochádza k „výmene rolí“. Slovenčina sa spolu s češtinou stáva oficiálnym jazykom v Československej republike a oblasť jazykového plánovania sa v tomto období zameriava viac na jej vnútornú podobu (corpus planning) v dôsledku sporov medzi zástancami spoločného „československého“ jazyka s dvoma variantmi a puristickými snahami o samostatné rozvíjanie matičného úzu a odstránenie nefunkčných výpožičiek (podrobne Krajčovič – Žigo, 2002, s. 214 – 225). Jediným oficiálnym jazykom na celom území sa slovenčina stala v období Slovenského štátu.

Postavenie maďarčiny vyplývalo z povojnových pomerov a novej štátnej hranice určenej trianonskou dohodou. Maďari v ČSR sa nestotožnili s pozíciou národnostnej menšiny a nové politické usporiadanie chápali ako nespravodlivé a izolovali sa od majoritnej spoločnosti. Slováci a Česi videli v maďarskej menšine ohrozenie suverenity a integrity a majoritné spoločenstvo v nej videlo „nástupcu odvekého utláčateľa a dedičného nepriateľa“ (Mannová, 2002, s. 14). Neboli vyriešené ani občianske práva v oblasti udeľovania štátneho občianstva, penzií, jazykových práv, kultúrnych zariadení či pozemkovej reformy (podrobne o situácii Maďarov na Slovensku po roku 1918 p. Mannová, 2002, s. 12 – 14).

Status menšinového jazyka, ktorý sa na miestnej úrovni používal aj v úradnej komunikácii, mala nemčina potomkov nemeckých kolonistov, ktorí v tomto období mali svoje školy, kultúrne ustanovizne, politické strany a národnostnú tlač (Pöss, 2002, s. 18). Oblasti s väčšou koncentráciou tzv. Karpatských Nemcov boli v tom čase prirodzene bilingválne.

Ďalšou oficiálne uznanou menšinou boli Rusíni, ktorí v ústave z roku 1920 získali uznanie národnostných práv a autonómie Podkarpatskej Rusi. Po sporoch spojených s ich národnou identitou (Rusi – Ukrajinci – Rusíni) a určením spisovného a vzdelávacieho jazyka bol za oficiálny jazyk Podkarpatskej Rusi vyhlásený miestny ľudový dialekt, ktorý sa mal dotvárať len postupne, v bežnej praxi sa používala ukrajinčina a ruština, v školách prevažne ruština. V období Slovenského štátu ústava z roku 1939 akceptovala formálne Rusínov ako národnostnú menšinu, v praxi sa však ich národnostný život a školstvo obmedzovalo (podrobne Konečný, 2002, s. 32 – 33).

K osobitnému postaveniu národnosti sa hlásili aj Židia, avšak prevažne v záujme svojho náboženstva a kultúry a nie materinského jazyka, pretože pre mnohých, v dôsledku predchádzajúcej maďarizácie, bola materinským jazykom práve maďarčina, príp. nemčina, preto, hoci sa mnohí asimilovali s väčšinovým spoločenstvom, inklinovali skôr k Maďarom a Nemcom ako ku Slovákom. Ich národnostný život bol obmedzený na spolky a záujmové združenia, spoločensky závažnejšie bolo ich ekonomické postavenie. Výrazný zásah do ich života, kultúry, náboženstva, ako aj používania jazyka predstavoval nástup fašizmu a vznik samostatného Slovenského štátu (porov. Hradská, 2002, s. 27).

Rómovia v tomto i nasledujúcom období neboli ako národnostná menšina uznaní, boli považovaní za „sociálne a kultúrne zaostalých obyvateľov cigánskeho pôvodu a vystavení viacerým neúspešným pokusom o asimiláciu a integráciu do väčšinovej komunity“ (Rácová, 2002, s. 22).

Po druhej svetovej vojne sa otázky statusu jazykov dotýkalo niekoľko politických udalostí. Prijatím Košického vládneho programu (1945) bolo uznané rovnocenné postavenie Slovákov v spoločnom československom štáte s vlastným oficiálnym jazykom. Ústava československej republiky (1948), ústavný zákon o česko-slovenskej federácii a zákon o menšinách (1968) upravovali postavenie etnických menšín a status ich jazykov. Hoci sa deklaruje status slovenčiny ako oficiálneho jazyka rovnoprávneho s češtinou, vo vnútri spoločnosti stále prebiehajú diskusie o jej vnútornej podobe, možnom zblížovaní s češtinou a odmietaní purizmu na jednej strane a o obhajovaní rovnocenného postavenia slovenčiny s češtinou ako oficiálneho jazyka na Slovensku a jej rozvíjania podľa vlastných zákonitostí na strane druhej. Diskusie o spisovnom jazyku a jazykovej kultúre prebiehajúce na jazykovedných konferenciách a v časopise *Kultúrny život*, prijatie Téz o slovenčine Jozefa Ružičku (1967), návrh zákona o slovenčine i diskusie okolo Slovníka slovenského jazyka opísal v roku 1990 – už bez tlakov ideologickej cenzúry – Ján Horecký v príspevku *O jazykovej politike v rokoch 1948 až 1988* (1990, s. 139 – 150).

Postupne sa upravuje aj postavenie národnostných menšín a používanie menšinových jazykov. Maďarskú a nemeckú menšinu bezprostredne po skončení vojny zasahujú nariadenia vychádzajúce z tzv. Benešových dekrétov o odsune, výmene či reslovakizácii obyvateľstva. V roku 1948 sa príslušníkom maďarskej menšiny navracia občianstvo, zakladajú sa školy s vyučovacím jazykom maďarským, vznikajú kultúrne spolky, tlač, knihy a katedry maďarského jazyka na vysokých školách. Na miestnej úrovni sa maďarčina používa aj v úradnom styku. Ústavný zákon z roku 1968 charakterizuje národnosť ako štátotvorný subjekt, zabezpečuje zastúpenie menšín v štátotvorných orgánoch, vzdelanie v materinskom jazyku, kultúrny rozvoj a používanie menšinového jazyka v úradnom styku (Šutaj, 2002, s. 16).

Podobný vývoj postavenia zaznamenala aj nemecká menšina, ktorej počet sa rapídne znížil odchodom Nemcov už pred príchodom sovietskych vojsk a neskôr deportáciami na základe Benešových dekrétov. Po vojne bola táto menšina prenasledovaná, vystavená diskriminácii, strate ekonomického a materiálneho zázemia. Zrušenie škôl a kultúrnych spolkov oslabilo aj udržiavanie nemeckého jazyka, ktorého používanie na verejných priestranstvách bolo až do roku 1950 zakázané. V roku 1953 bolo Nemcom vrátené občianstvo a roku 1968 sa stali opäť uznanou etnickou menšinou na základe zákona o národnostných menšinách (Pöss, 2002, s. 19).

Aj Rusínom boli priznané všetky práva etnickej menšiny a získali zastúpenie v politických orgánoch a verejných funkciách, ale stále nebola doriešená otázka etnicity rusínskeho obyvateľstva. V roku 1950 bola zrušená hlavná opora integrujúca príslušníkov rusínskej národnosti – gréckokatolícka cirkev. Dochádza k ukrajinizácii tlače a kultúrnych inštitúcií a ruštinu používanú dovtedy v národnostných školách tiež nahrádza ukrajinčina. Až v roku 1970 bola obnovená gréckokatolícka cirkev a povolené používanie názvu Rusín (Konečný, 2002, s. 33). V roku 1995 bol štandardizovaný aj rusínsky jazyk, ktorý má v súčasnosti spolu s ukrajinčinou status menšinového jazyka a používa sa v národnostnom školstve (Ondrejovič, 2008, s. 20).

Napokon, po nežnej revolúcii v r. 1989, získavajú status národnostnej menšiny aj Rómovia, ktorí boli v roku 1991 legislatívne zrovnoprávnení s ostatnými menšinami,

zakladajú politické strany, získavajú zastúpenie v štátnych orgánoch a podporu pre rozvoj svojej kultúry, divadla a škôl. Až v tomto období sa začína venovať pozornosť aj rómskemu jazyku – vznikajú učebnice, opisy rómskeho jazyka, tlač, programy v televízii a rozhlase. Po založení Katedry rómskej kultúry na Fakulte sociálnych vied UKF v Nitre sa rozvíja romistika ako samostatná disciplína (porov. Rácová, 2002, s. 24). Rómsky jazyk, hoci má svoju kodifikáciu (od roku 1975) a od roku 2008 i novú štandardizovanú podobu založenú na podobe najrozšírenejšej variety rómčiny z východného Slovenska (porov. Ondrejovič, 2008, s. 20; Rafael, 2008), nemá odbornú a administratívnu terminológiu a jeho používanie vo vyššej kultúrnej sfére je obmedzené len na malý počet ľudí. Veľa Rómov sa o rozvoj svojej kultúry a jazyka nezapája a mnohí sú negramotní. Na druhej strane integrovaní Rómovia už svoj jazyk neovládajú a nemajú záujem hlásiť sa k rómskej národnosti (podrobne Rácová, 2002, s. 24).

V súčasnom období samostatnej Slovenskej republiky má status celoúzemného oficiálneho jazyka slovenčina a v úradnom styku sa v prípade 20 % počtu príslušníkov národnostnej menšiny môže ako úradný jazyk používať aj menšinový jazyk (maďarčina a rusínčina). Maďarský, rusínsky a rómsky jazyk sa používa v národnostnom školstve, ostatné národnosti rozvíjajú svoju kultúru a jazyk v rôznych spolkoch a v kultúrnej oblasti. Status etnickej menšiny je dnes na Slovensku priznaný maďarskej menšine (9,7 % obyvateľstva), rómskej (1,7 %), českej (0,8 %), rusínskej (0,4 %), ukrajinskej (0,2 %), nemeckej (0,1 %), poľskej (0,04 %), moravskej (0,04 %), chorvátskej (0,02 %), bulharskej (0,02 %) a židovskej (0,01 %) (podľa Ondrejovič, 2008, s. 15). Používanie menšinových jazykov však nie je rovnako rozšírené, čo samozrejme závisí predovšetkým od početnosti menšiny, jej záujmu o pestovanie materinského jazyka a vlastnej kultúry, miery asimilácie počas historického vývoja a pod.

4. Záver

Vnútorne dejiny slovenského spisovného jazyka sa vo svojej periodizácii vymedzujú vydaniaми kodifikačných návrhov a úprav vychádzajúcich z vývoja vnútornej podoby kodifikovanej variety, preto sú predovšetkým súčasťou jazykového plánovania vnútornej podoby jazyka (corpus planning). Sú tiež úzko zviazané s politickým a kultúrnym dňaním, v ktorom sa jazykové spoločenstvo ocitá v historickom vývine, ktorý bezprostredne určuje postavenie jazyka (status planning) na základe postavenia jazykového spoločenstva v politickom celku. Keďže status jazyka určuje funkcie, ktoré jazyk plní v komunikácii, je zrejmé, že priamo ovplyvňuje jeho vnútorný vývoj – štruktúrnú podobu – najmä na rovine lexikálnej, slovotvornej, štylistickej a syntactickej a v jazykových prejavoch rôznych typov komunikátov sa tento vplyv dá sledovať. Vypelý, štruktúrne (najmä lexikálne, štylisticky) bohatý spisovný jazyk fungujúci vo všetkých sférach komunikácie vytvára vnútorné predpoklady najvyššieho statusu. Obidva typy jazykového plánovania tak predstavujú mechanizmus vzájomne sa ovplyvňujúcich procesov, čo na konkrétnych historických príkladoch dokazuje aj analýza dejín spisovnej slovenčiny na pozadí politických dejín a v komplexe jazykov a variet tvoriacich jazykovú situáciu na území dnešného Slovenska.

LITERATÚRA

- BLANÁR, Vincent – JÓNA, Eugen – RUŽIČKA, Jozef: Dejiny spisovnej slovenčiny II. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1974. 260 s.
- COBARRUBIAS, Juan: Ethical issues in status planning. In: Progress in language planning. Eds. J. Cobarrubias – J. Fishman. Berlin: Mouton 1983, s. 41 – 86.
- ČERMÁK, František: Jazyk a jazykoveda. 3. vyd. Praha: Karolinum 2001. 344 s.
- DOLNÍK, Juraj: Základy lingvistiky. Bratislava: Stimul 1999. 228 s.
- Encyklopédia jazykovedy. Zost. J. Mistrík. Bratislava: Obzor 1993. 520 s.
- HARAKSIM, Ľudovít: Rutheni – Ruténi – Rusíni. In: História. Revue o dejinách spoločnosti, 2002, roč. 2, č. 6, s. 30 – 32.
- HORECKÝ, Ján: O jazykovej politike v rokoch 1948 až 1988. In: Studia Academica Slovaca 19. Red. J. Mistrík. Bratislava: Alfa 1990, s. 139 – 150.
- HRADSKÁ, Katarína: Židia. In: História. Revue o dejinách spoločnosti, 2002, roč. 2, č. 6, s. 26 – 28.
- KAPLAN, Robert B. – BALDAUF, Richard B.: Language Planning from Practice to Theory. Clevedon: Multilingual Matters 1997. 394 s.
- KLOSS, Heinz: Notes Concerning a Language-Nation Typology. In: Language Problems in Developing Nations. Eds: J. Fishman – Ch. Ferguson – J. Das Gupta. New York: Wiley 1968, s. 69 – 85 (citované podľa Wardhaugh, 1992, s. 348).
- KONEČNÝ, Stanislav: Rusíni – Ukrajinci. In: História. Revue o dejinách spoločnosti, 2002, roč. 2, č. 6, s. 32 – 33.
- KRAJČOVIČ, Rudolf – ŽIGO, Pavol: Dejiny spisovnej slovenčiny. Bratislava: Univerzita Komenského 2002. 252 s.
- MANNOVÁ, Elena: Z majority minoritou – poprevratový osud dvoch pohraničných miest. In: História. Revue o dejinách spoločnosti, 2002, roč. 2, č. 6, s. 12 – 14.
- ONDREJOVIČ, Slavomír: Slovenský jazyk, jazyky na Slovensku. Bratislava: Úrad vlády SR 2008. 32 s.
- PAULINY, Eugen: Dejiny spisovnej slovenčiny od začiatkov po súčasnosť. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1983. 256 s.
- PÖSS, Ondrej: Karpatskí Nemci. In: História. Revue o dejinách spoločnosti, 2002, roč. 2, č. 6, s. 17 – 19.
- RÁCOVÁ, Anna: Rómovia. In: História. Revue o dejinách spoločnosti, 2002, roč. 2, č. 6, s. 21 – 24.
- RAFAEL, Vlado: Rómsky jazyk na ceste k integrácii? In: SME, 8. 7. 2008. Dostupné na: www.ml.sk/modules.php?name=News&file=article&sid=12117
- RUŽIČKA, Jozef: Tézy o slovenčine. In: Kultúra spisovnej slovenčiny. Red. J. Ružička. Bratislava: Vydavateľstvo SAV 1967, s. 283 – 290.
- ŠUTAJ, Štefan: Maďarská menšina na Slovensku v rokoch 1945 – 1989. In: História. Revue o dejinách spoločnosti, 2002, roč. 2, č. 6, s. 15 – 16.
- TIBENSKÝ, Ján a kol.: Slovensko 1. Dejiny. Bratislava: Obzor 1971. 856 s.
- VYVÍJALOVÁ, Mária: Bernolákovci v kontexte európskeho osvietenstva. In: Pamätnica Antona Bernoláka. Zost. J. Chovan. Martin: Matica slovenská 1992, s. 22 – 42.
- WARDHAUGH, Ronald: An Introduction to Sociolinguistics. 2nd edition. Oxford: Blackwell Publishers 1992. 400 s.
- WEINSTEIN, Brian: Language Planning in Francophone Africa. In: Language Problems and Language Planning, 1980, Vol. 4, No. 1, pp. 55 – 77 (citované podľa Wardhaugh, 1992, s. 346).